

Reflections on Dissolution of Judiciary Administration in the Press of Reza Shah Era (1925-1927)

Moslem Shiyasi*

Ghobad Mansourbakht**

Abstract

The acquaintance of Iranians with the political and judicial systems of Europe (in the 13th century AH / 19 AD) and witnessing the status of the law with their efforts in the constitutional era was fruitful. But the challenge between sharia and custom and the cumbersome rules of capitulation led to the emergence of the idea of judicial reform through a new issue called the dissolution of the beginning and the pursuit of the press and its writing.

Assuming the reliance on this article, the majority of them opposed the judiciary by taking common positions. And by expanding public awareness, they made it possible to achieve a new judiciary. The findings of this study, based on the content analysis method, showed that Davar, with the support of Reza Shah, the parliament, and the press, was pursuing two main goals: removing clerics from the judiciary, and renovating of judiciary based on Western civilization. He succeeded in renovating the administrative organization, registering documents and real estate, and drafting civil law. But he was incapable of harmonizing with Islamic jurisprudence. The press was selected for gaining legitimacy, reflection of judicial dissolution, alignment with Reza Shah's projects, and support for Davar, in the context of events and theorizing of judicial modernization and the inadequacy of the limited main resources of this period.

Introduction

Iran's military defeat of Russia at the turn of the century (13 AH/ 19 AD) and the establishment of a system of capitulation and expansion of relations with Europe and witnessing the civilizational gap, faced the Iranians with a serious problem of backwardness. To solve this problem, the intellectuals of the government appealed to the notion of the rule-based government. Thus, the attempt to change the way of governing with the dynamism of justice led to the Constitutional Revolution, which not only challenged religious beliefs but also led to the emergence of enlightened tyranny by not responding to the demands of the people and insecurity.

---

* PhD Candidate of History, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran

** Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Davar, with the support of Reza Shah and the press, succeeded in abolishing capitulation as a precondition for the dissolution of the judiciary and its reconstruction.

Material and Methods

This study is based on the analysis of the content of the speech, which is a repetitive and valid inference from the hidden content of data and communication messages, and a realistic understanding of the text of the widely-read press in agreement with judicial modernization. Using first-hand sources, including books, the memories, and articles in the press of Reza Shah's period, written by officials, press managers, deputies, negotiators, and laws passed by the parliament, the study investigated the dissolution of capitulation, the judiciary, and the press.

Discussion and Results

The Qajar judicial system, based on custom and law, was ruled by the Shah and Mujtahidin without borders and with abrogated and obsolete rulings in the hands of the people until the first decade of Naserite Period.

The first step in judicial reform in Iran began with the trial of Abbas Mirza. Mirza Taghi Khan (AmirKabir) continued this practice by removing torture and removing the impunity from its rulings. The structure of the judiciary was founded by Sepahsalar with the prohibition of unjust punishment and the restriction of the powers of the rulers and the publication of the newspaper *Vaqaye Adlieh* that led to the weakening of the sharia courts. But the Naseri's dictatorship still lacked justice and law. Until the weakness of Muzaffar al-Din Shah and the increase in the demands of the people led them to the Constitutional Revolution. Familiarity with the laws of progressive nations and the publication of numerous newspapers as well as critical views, the violence of *Ayn al-Dawlah* and the influence of the British and Ottoman ambassadors persuaded the Shah to issue the constitutional decree. With the establishment of the court of justice, sharia law re-emerged. It was expected that the judiciary would be regulated by the constitution, but the Shah was still active. The intellectuals, by establishing customary principles in the parliament, limited royal authority and challenged custom and sharia. Eventually, this led to a conflict between the Behbahanis and the Ashtianis with Davar, and ended with Behbahanis retreating. Although the process of secularization was pursued in the era of *Mushir al-Dawla*, the Constitutional Judiciary faced many problems such as inefficiency, ignorance of the people, and incompetence of the members of the parliament because the parliament had taken the place of justice, which was protested by the deputies. It reached the point where they did not obey the judiciary. It was, therefore, necessary for Davar to correct it, which was influenced by European modernism and French and German law. Reza Shah and Davar both sought to reform the judiciary like the European model. Therefore, Davar, with the support of Reza Shah and the approval of special power by the parliament and with the help of the press which was the only new means of communication after the constitution, regularly informed the people about the various news and paved the way for modernization.

In favor of foreigners, Davar sought to abolish capitulation, which was a prerequisite for the dissolution of the judiciary. And the press best portrayed the dissatisfaction of the people by criticizing foreigners, capitulation, Qajarism, and traditionalism, as well as defining and praising Davar, that led to the revision of human resources (judges) and the enactment of civil law, which led to the removal of clerics from judicial positions and the severe restriction of sharia courts. Although the clergies' field of activity was limited to marriages and divorces, a number of influential scholars were able to maintain their position in the new judiciary and not only did they not lose their influence but also their prestige increased.

Conclusion

Davar with the support of Reza Shah, relying on the press and launching a wave of nationalist sentiments as the most effective tactic, persuaded public opinion and with the insistence of intellectuals and people's demands prepared the grounds for dissolution of the judiciary. He was influenced by Western laws and succeeded in modernizing justice, focusing on human development, drafting civil laws, and restricting the rule of law. But Reza Shah was unsuccessful in creating an efficient, independent, and inactive judiciary. He made expectations for the people that the Pahlavi government was unable to meet.

Keywords

The Press, Capitulation, Dissolution of Judiciary, Reza Shah, Davar.

References

1. Abassi Entezam, M. R., & Tayerani, B. (Ed.) (1942). *Khaterate Nosratolah Entezam Sharivar 1320 Az Didgahe Darbar*. Tehran: Office of Research and Publication.
2. Adamiyat, F., & Homa. N. (1983). *Amirkabir and Iran*. Tehran: Kharazmi Publication.
3. Afari, Z. (2006). *Enqelab Mashrooteh Iran*. Translated by Reza Rezaie, Tehran: Bistoon Publication.
4. Afshar, M. (1980). *Siyasat Europe in Iran*. Tehran: Moqoofat Dr. Afshar.
5. Agheli, B. (1990). *Davar Va Adliyah*. Tehran: Elmi Publication.
6. Avery, P. (1994). *Tarikh Moaser Iran*. Translated by Mohammad Rafee Merabady, Tehran: Atae Publication.
7. *Ayandeh Newspaper*. (1928). No. 43.
8. Bagheri Deh Abadi, A. (2013). *Matbooate Organ Dar Iran az Mashrooteh Ta Enhelal Majles Sevom*. Tehran: Gostareh Publication.
9. Banani, A. (1961). *The Modernization of Iran 1927-1947*. California: Stanford University Press.
10. Barzin, M. (1992). *Shenasnameh Matbooate Iran*. Tehran: Behjat Publication.
11. Barzin, N. A. (2011). *Information Newspaper over Time*. Retrieve from: TarikhIran.ir.
12. Bastanie Pareezi, M. I. (Ed.) (1982). *Mohit Siyasi va Zendegani Moshir Al Dawla*. Tehran: Donyaye Ketab Publication.
13. Brown, E. (2019). *Tarikh Matbooat va Adabiyat Iran Dar Doreh Mashrootiyat*. Translated by Mohammad Abasi. Tehran: Nashre Elm.
14. Center for the Study of Historical Documents of the Ministry of Intelligence, (2000). *Pahlavi Era Press based on SAVAK Documents (The First Book of Tehran Magazine)*.

- Tehran: Ministry of Intelligence.
15. Daryabeygi, B. (2003). *Sazeman Parvaresh Afkar*. Tehran: Islamic Revolution Documentation Center.
  16. Dashti, A. (1975). *Panja O Panj*. Tehran: Amirkabir Publication.
  17. Deh Pahlavan, T., & Zandiyeh, H. (2011). The Role of Shiite Scholars in the Modernization of the Judicial System of the First Pahlavi Era. *Journal of History and Culture*, 43(1), 121-144.
  18. Donboli, A.A.R. (1351), *Maaser Al Soltaniyeh*, (Tarikh Janghaye Iran Va Rus), Be Ehtemam: Gholam Hossein Sadri Afshar, Tehran: Ebnesina.
  19. Eqbal Ashtiyani, A. (2013). *Mirza Taqi Khane Amirkabir*. Tehran: Negah Publication.
  20. *Eqdam Newspaper*. (1926). No. 169-170.
  21. *Etellaat Newspaper*. (1926-1929).
  22. Etemadalsaltaneh. (1988). *Meratalboldan*. Tehran: University of Tehran Press.
  23. Farahani, A. (1378). *Divan Kamel Adibalmamalek Farahani*. Corrected by Mojtaba Barzabadi Farahani, Theran: Ferdows Publication.
  24. Farmanfarmayan, A. M. (Ed.) (1991). *Khaterate Siyasi Amin Al Dawla*. Tehran: Amirkabir Publication.
  25. Farokhi Yazdi, M. (1997). *Divan of Farokhi Yazdi*. Tehran: Javidan Publication.
  26. Floor, W. (1996). Safavid Judicial System. *Studia Iranica*, 29-30, 150.
  27. Forooqi, M. A. (1990). Hoqooq Dar Iran. *Iran Shenasi*, 2(2).
  28. Ghodsiezam, H. (1993). *Khaterat Man (Tarikh Sad Saleh)*. Tehran: Karang Publication.
  29. Golbon, M. (2001). *Dar Ayeeneh Tarikh Khaterat Siyasi Abass Khalili*. Tehran: Anoshe Publication.
  30. Golshaeiyan, A. (1998). *Gozashteha va Andishehaye Zendegi ya Khaterat Man*. Tehran: Einstein Publication.
  31. *Hablol Matin Newspaper*. (1926). No. 1, 2, 9, 13.
  32. Haqdar, A. (2004). *Majles Aval va Nahadhaye Mashrootiyat*. Tehran: Mernamak Publication.
  33. Hedayat, M. (2010). *Khaterat va Khatarat*. Tehran: Zavvar Publication.
  34. *Iran Newspaper*. (1926).
  35. Jafariyan, R. (Ed.) (1995). *Menhaj Tamadon va Meftahe Taraqi*. Qom: Tehran: Zavvar Publication.
  36. Kashani, S. (1983). *Waqeate Etefaqiyeh Dar Roozegar*. Tehran: Tarikh Iran Publication.
  37. Kasravi, A. (1976). *Zendegani Man Ya Dah Sal Dar Adliyah*. Tehran: Jar Publication.
  38. Kasravi, A. (1990). *Tarikh Mashroteh Iran*. Tehran: Amirkabir Publication.
  39. Keripendorf, K. (2011). *Tahlil Motava: Mabani Ravesh Shenakhti*. Translated by Hooshang Nayebi, Tehran: Ney Publication.
  40. Kermani, N. A. I. (1992). *Tarikh Bidari Iraniyan*. Tehran: Amirkabir Publication.
  41. Khajehnoori, I. (1951). *Bazigarane Asre Tallayee*. Tehran: Pocket Books Organization.
  42. Kohn, G. (1981). *Tarikh Sansor Dar Matbooat Iran*. Tehran: Agah Publication.
  43. Mahdavi Damqani, A. (2004). Judicial Courts during the Qajar Period. *Journal of Kanoon*, 34.

44. Mahdavi Damqani, A. (1383), "*Mahakem Qaqae Dar Zaman Qajariye*", Majaleh kanoon, Shomareh 54.
45. *Majles Newspaper*. (n.d.). No. 59.
46. Malekzadeh, M. (1994). *Tarikh Enqelab Mashrootiyat Iran*. Tehran: Elmi Publication.
47. *Marde Azad Newspaper*. (1922). No. 1.
48. Masoody, A. (1920). *Etellaat Dar Yek Rob Qarn*. Tehran: (n.p.).
49. Mirza Saleh, Gh. H. (Ed.) (2000). *Khaterat Shykh Ibrahim*. Tehran: Kavir Publication.
50. Mirza Saleh, Q. H. (2005). *Mozakerat Majles Aval*, Tehran: Mazyar Publication.
51. *Mohakemat Newspaper*. (N.D.). 20,21.
52. Mohammadi, M. (1999). *Jamehe Madani Iran*. Tehran: Markaz Publication.
53. Moshiri, M. (Ed.) (1979). *Etemadalsaltaneh's Sadraltavarikh*. Tehran: Roozbahan Publication.
54. Motamed Al-dawla, F. M. (1915). *Hedayat Al Sabil*. Tehran: (N.P.).
55. Mousavi, S. M. M. (Ed.) (1989). *Khaterat Ehtesham Al-Saltaneh*. Tehran: Zavvar Publication.
56. National Assembly (1945). *Negotiations of the National Assembly of the Second Legislative Period, Part II*.
57. *Newspaper Vaqaye Adliyeh*. (1871). No. 1, 2.
58. Nielsen, J. S. (1997). *Mazalim, the Encyclopaedia of Islam*. Leiden: E.J.Brill.
59. (No Author). (1928). *Debates of the Sixth Legislative Assembly*. The Official Newspaper of the Imperial Period.
60. Noori Esfandiari, F. (n.d.). *Rastakhize Iran (1299-1323)*. Tehran: Planning Organization Library.
61. Parvin, N. A. (1998). *The History of Iranian Journalism and other Persian Writers*. Tehran: Markaze Nashre Daneshgahi.
62. Qani, Q. (1988). *Yadashthaye Dr. Qasem Qani*. Tehran: Zavvar Publication.
63. Qasemi, T. (2019). A look at the Iranian Press during the Reign of Reza Shah. *Foreign Policy Studies Quarterly*, 65.
64. Qazizadeh, A. A. (2000). *Journalist Deaths*. Tehran: Iranian Society Publication.
65. *Roohalqods Newspaper*. (n.d.). No. 28.
66. Sadr, M. (1985). *Khateraate Sadr al Ashraf*. Tehran: Vahid Publication.
67. Sadre Hashemi, M. (1984). *Tarikh Jarayed Va Majalate Iran*. Isfahan: Kamal Publication.
68. Sadri Afshar, Gh. H. (Ed.) (1972). *Maaser Al Soltaniyeh (Tarikh Janghaye Iran va Rus)*. Tehran: Ebnesina Publication.
69. Sayah, M. A. (1977). *Khaterat Haj Sayah*. Tehran: Amirkabir Publication.
70. Schacht, J. (1997). Mahkama, *The Encyclopaedia of Islam*. Leiden: E.J.Brill.
71. *Setareh Iran Newspaper*. (1926). No. 132, 133, 134, 135.
72. *Shafaq Sorkh Newspaper*. (1926). No. 16,689,694.
73. Shayegan, A. (1945). *Iranian Civil Law*. Tehran: Majles Publication.
74. Shekh Al-Islami, J. (1989). Nusrat al-Dawla Firuz and the Story of his Downfall. *Ayandeh Journal*, 11(1-2).
75. Tabari, E. (1980). *Iranian Society during the Reign of Reza Shah Pahlavi*. Tehran: Ferdows Publication.

76. *Toofan Newspaper*. (1926). No. 115, 116, 119.
77. Touhid, S. R. (1985). *Iranian Communist Press on Immigration*. Azerbaijan: Azerbaijan Newspaper.
78. Yar Ahmadi, M. (2019). *The Position of the Press in the Rule of Reza Shah*. Retrieved from: Pishine.ir.
79. Zandiyeh, H. (2006). The New Judicial System of the Pahlavi Period. *Scientific Journal of History Research*, 5, 1-25.
80. Zandiyeh, H., & Deh Pahlavan, T. (2011). The Position of Influential Clergymen in Judicial Modernization and Codification of Civil Law in the First Pahlavi Era. *Journal of Historical Researches*, 4(4), 71-86.
81. Zeimaran, M., & Ebadi, S. (1996). *Tradition and Modernity in Iranian Law*. Tehran: Ganje Danesh Library.
82. Zirinsky, M. (2003). *Reza Shah's Abrogation of Capitulations 1927-1928*. London: Routledge.

فصل‌نامه پژوهش‌های تاریخی (نوع مقاله: پژوهشی)
معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان
سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم
شماره اول (پیاپی ۴۵)، بهار ۱۳۹۹، صص ۷۷-۹۴
تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۱۰/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۲۰
Doi: [10.22108/JHR.2020.120537.1892](https://doi.org/10.22108/JHR.2020.120537.1892)

بازتاب‌های انحلال عدلیه در مطبوعات دوره رضاشاه (۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ ش/۱۹۲۵ تا ۱۹۲۷ م)

مسلم شیاسی* - قباد منصوربخت**

چکیده

آشنایی ایرانیان با نظام‌های سیاسی و قضایی اروپا در قرن ۱۳ ق/۱۹ م و با مشاهده جایگاه قانون بود که پس از آن، تلاش‌های گسترده ایرانیان در نهضت مشروطه به ثمر رسید؛ ولی چالش سنت و تجدد در قوانین عدلیه و تضاد شرعی و عرفی در قوانین دست‌وپاگیر در جنبش کاپیتولاسیون، باعث ظهور فکر اصلاح عدلیه شد. فکری که با مسئله جدیدی به نام انحلال عدلیه در مطبوعات داخلی مدنظر قرار گرفت و تلاش‌های قلمی گسترده‌ای، در بازتاب تحولات سیاسی و... برای حل آن آغاز شد.

عدلیه جدید، در جایگاه یکی از ارکان مشروطه، تحول مهمی بود که داور با همراهی مجلس و به‌ویژه مطبوعات کشور، زیر سایه حمایت رضاشاه آن را به وجود آورد. بنابراین مراجعه به مطبوعات، رکن چهارم مشروطه، خواننده را با فضایی آگاه می‌کند که داور در آن به این امر خطیر اقدام کرد. بررسی تمام نشریات از حوصله این نوشتار خارج است؛ ولی چند روزنامه پرتیراژ، به مصداق مشت نمونه خروار، انتخاب شده است که دیدگاه‌های رایج در آنان درباره این موضوع، به‌اجمال بررسی می‌شود. یافته‌های این پژوهش براساس روش تحلیل محتوا، بیان‌کننده این است که مطبوعات این دوره با چه تمهیداتی این مسئله اجتماعی را از پیش رو برداشتند.

واژه‌های کلیدی: مطبوعات، کاپیتولاسیون، انحلال عدلیه، رضاشاه، داور، مجلس شورای ملی.

* دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
shiyasimoslem@gmail.com

** استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسؤول)

g_mansourbakht@sbu.ac.ir

مقدمه

در آغاز قرن ۱۳ق/۱۹م، چند عامل ایرانیان را با پرسش جدی دربارهٔ علت‌های پیشرفت و قدرت اروپاییان و ضعف ایران روبه‌رو کرد. این چند عامل عبارت بودند از: شکست ایران در جنگ‌های دورهٔ دوم ایران و روس؛ برقراری نظام قضایی کاپیتولاسیون در عهدنامهٔ ترکمانچای؛ گسترش روابط با جوامع اروپای غربی و مشاهدهٔ شکاف تمدنی ایران با آنها. پس از بررسی این عوامل، پاسخ همگان بر وجود قانون در نظام‌های سیاسی اروپا و نبود آن در نظام حکومتی ایران متمرکز بود. از این زمان بود که تلاش برای تغییر شیوهٔ حکومت بدون قانون ایران به حکومت قانون‌مدار آغاز شد. با ظهور جنبش مردمی قانون‌خواهی و عدالت‌خواهی و تبدیل آن به حکومت مشروطه، ضرورت تحول در نظام کهن قضایی بیش‌ازپیش آشکار شد و مشروطیت را با چالشی جدی مواجه کرد.

عوامل چندی، تفکر جدیدی را به وجود آورد که بر مبنای آن، تنها با ظهور استبداد مذور و اعمال آن توسط «مردی آهنین»، امکان حل مسائل ایران وجود داشت. این عوامل را باید این‌گونه برشمرد: پوشش‌های آرمان عدالت‌خواهی با اتکا به قانون اساسی؛ نبود مفهوم روشن و همه‌جانبه از مشروطه و تعارض آن با باورهای دینی؛ ناکارآمدی نهادهای قضایی؛ چالش بین سنت و تجددخواهی؛ پاسخ‌ندادن به مطالبات اجتماعی مردم؛ بروز ناامنی.

در این زمان بود که رضاشاه بر پایهٔ چنین نظریه‌ای، با ایجاد ارتشی مقتدر، این فرصت را یافت که نظام قضایی مشروطه را نوسازی کند. جذب نخبگانی همچون داور در دستگاه رضاشاه، با نوسازی قضایی و الغای کاپیتولاسیون پیوند خورد.

با لغو کاپیتولاسیون که پیش شرط انحلال عدلیه بود، کشور از سیطرهٔ قضایی بیگانگان رهایی می‌یافت

و به استقلال سیاسی نیز دست پیدا می‌کرد؛ چون کاپیتولاسیون نقض‌کنندهٔ استقلال تامهٔ ایران بود و با حذف این معضل، دسترسی به استقلال قضایی ممکن می‌شد. هرچند از این پس، مسئلهٔ مهم و جدیدی ظهور می‌کرد و آن هم انحلال عدلیه بدون نظام قضایی کاپیتولاسیون بود.

بازتاب‌های این مسئله در مطبوعات داخلی و چگونگی مهیاشدن زمینه برای انحلال آن و تأسیس عدلیهٔ نوین، به جای محاکم سنتی، محور اصلی این پژوهش خواهد بود. در این زمینه مطبوعات بسیار فعال شدند. اینکه مطبوعات این دوره از چه روش‌هایی در راستای آماده‌سازی بستر برای انحلال عدلیه سود جستند؛ همچنین با قهرمان‌پروری، داور را به اجرای این امر مهم تحریک کردند تا با ایجاد نوعی «انقلاب اداری شبه‌کودتا»، انتظارات به‌وجودآمده برای انحلال عدلیه و ایجاد نظام قضایی نوین را محقق کند، موضوع این مقاله خواهد بود.

پرسش پژوهش

باتوجه به مسئلهٔ پژوهش، این نوشته در پی پاسخ به این پرسش است که مطبوعات داخلی عصر رضاشاه در مقام نظر و راهنمایی، در راستای چه اهدافی، (ملی یا شخصی)، برای انحلال عدلیه چه مواضع و تمهیدات و تدابیری اندیشیدند؟ فرضیهٔ پژوهش این است که بیشتر مطبوعات این دوره، با مواضع مشترک، با عدلیه مخالفت کردند و تلاش کردند با گسترش آگاهی عمومی و مساعدت برخی روحانیان، با حمایت گسترده از داور، زمینه را برای نظام قضایی جدید فراهم کنند.

روش پژوهش

در این نوشته، روش پژوهش براساس تحلیل

تحولات عدلیه پس از مشروطه و دوران پهلوی اول و نقص‌های آن اشاره می‌کند.

از منابع دیگر روزنامه‌هایی همچون شفق سرخ علی دشتی، حبل‌المتین، ستاره ایران صبا، اقدام عباس خلیلی و به‌ویژه روزنامه اطلاعات که در بین روزنامه‌های ذکرشده پرتیراژترین و پرخواننده‌ترین بود و مسائل عدلیه را نشر می‌داد؛ به‌حدی که شاید این ادعا بجا باشد که درباره موضوع این مقاله، پژوهشگر با مراجعه به روزنامه اطلاعات به‌گونه‌ای چشمگیر، از بررسی منابع دیگر بی‌نیاز می‌شود.

باتوجه به اعتبار کتاب‌ها و پژوهش‌ها و روزنامه‌های یادشده، مقاله حاضر در طرح مباحث پایه از آنها بهره‌جسته است؛ اما وجود دو تفاوت اساسی این پژوهش را ضروری می‌کند: نخست اینکه در قلمرو زمانی پژوهش، یعنی ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ ش/م محدودیت بودند؛ دوم اینکه نویسندگان مزبور از صاحب‌منصبان حکومتی بودند و بنابراین به منابعی غیر از نمونه‌های ذکرشده باید توجه شود؛ چون هم کمتر جنبه دولتی داشتند و هم نوشتار قلمی آنها مردم‌محوری بود.

با این دیدگاه، باید از روزنامه‌ها بهره‌برد. روزنامه‌هایی همچون اطلاعات که در بیان سیر حوادث بی‌طرف بود. روزنامه ایران که در این ایام غیررسمی بود؛ ولی مطابق نظر دولت نوشته می‌شد. روزنامه شفق سرخ علی دشتی که با قلم نیش‌دارش مخالف، مخالفان رضا شاه می‌نوشت. روزنامه حبل‌المتین که با دید نقادانه تحریر می‌شد. روزنامه ستاره ایران که از روزنامه پیشین نقادتر عمل می‌کرد و نیز روزنامه اقدام که به مخالفت با بیگانگان تظاهر می‌کرد. این روزنامه‌ها به‌دفعات، آرای دیگری را بیان کرده‌اند.

درباره مسئله انحلال عدلیه که مقدمه نوسازی

محتوای گفتار، با تکیه بر روزنامه‌های پرخواننده این دوره است. برپایه این روش، تلاش خواهد شد ضمن توصیف علت‌های انحلال عدلیه، مقدمه و تدابیر مطبوعات براساس تمهیدات به‌کارگرفته‌شده نویسندگان مقاله‌ها و عملکرد هریک از آنها بررسی شود. درنهایت نیز، انسجام و وفاق قلمی مطبوعات واکاوی خواهد شد.

پیشینه پژوهش

درباره بازتاب‌های انحلال عدلیه در مطبوعات عصر رضاشاه، اثری تخصصی به چاپ نرسیده است؛ البته کتاب‌هایی که چاپ شده نیز به‌صورت بسیار گذرا و بدون استنادات علمی به نگارش درآمده‌اند. مهم‌ترین آثار چاپ‌شده در این زمینه عبارت‌اند از: *خاطرات صدرالاشرف* که نویسنده مسائلی همچون خدمت در عدلیه، اصلاحات عدلیه و درنهایت اقدام داور در انحلال عدلیه را واکاوی کرده است. ده سال در عدلیه اثر احمد کسروی که نویسنده مجموعه قوانین و مذاکرات مجلس دوره‌های مختلف را بررسی کرده است. اطلاعات این دو اثر بر شواهد و تجربه‌های شغلی نویسندگان متکی است و به همین علت بسیار ارزشمندند.

آثار دیگر عبارت‌اند از: *رستاخیز ایران* اثر فتح‌الله نوری اسفندیاری، *داور و عدلیه* اثر عاقلی که متأسفانه منابع و مأخذ ندارد. *بازیگران عصر پهلوی* از محمود طلوعی که نویسنده قانون‌گذاران عصر پهلوی و روزنامه‌نگاران این دوره را معرفی کرده و از تحولات ایجادشده در روزنامه‌ها غافل مانده است؛ بنابراین با بخشی از موضوع و این مقاله، یعنی انحلال عدلیه، هم‌پوشانی دارد؛ ولی بازتاب‌های آنها را بررسی نکرده است و با تأسف، غیر از چند منبع بقیه مطالب او پاورقی ندارد. *خاطرات و خطرات* اثر هدایت به

دستگاه قضایی در دوره رضاشاه به شمار می‌رود، نیاز به پژوهش همچنان باقی است؛ چون به علت پیچیدگی، جنبه‌های مختلف آن در تاریخ معاصر مبهم است و مورخان این مسئله پیچیده را کمتر بررسی کرده‌اند.

نظام قضایی دوره قاجار، از محاکم شرع و عرف تا عدلیه
نظام قضایی عصر قاجار بر دو گانگی عرف و شرع تکیه داشت که این امر در گستره تاریخ ایران دوره اسلامی و باستان ریشه داشت. از ابتدای تشکیل امپراتوری اسلامی، اداره محکمه عرفی با دولت و حاکمان دولتی بود. این محاکم عرفی به دعاوی عمده کیفری و مردم بر دولت رسیدگی می‌کردند و احکام آنها را دیوان بیگی‌ها اجرا می‌کردند.

محاکم شرعی (Schacht, 1997: 11-25) زیر نظر مجتهدی جامع‌الشرایط بود که در بین عموم مقبولیت داشت. این مجتهد به دعاوی مدنی راجع به ازدواج و طلاق رسیدگی می‌کرد. این فرد منصوب دولت نبود؛ ولی احکامی را که او صادر می‌کرد، داروغگان اجرا می‌کردند (مهدوی، ۱۳۸۳: ۸۸).

این محاکم هم‌زمان با هم وجود داشتند و یکی قانون عرفی را اجرا می‌کرد و دیگری به قانون شرع عمل می‌کرد. در بیشتر مواقع، مرز تمیز میان دو نظام نامشخص بود (Nielsen, 1997: 933)؛ چون در یک طرف خلفا و مجتهدان قضاوت شرعی می‌کردند و در طرف دیگر، شاه و... به دیوان مظالم می‌نشستند. این روش تا دهه نخست دوران ناصری تداوم یافت و در این زمان بود که وزارت عدلیه تشکیل شد (Floor: 29). در نظامی بدون قوانین مدون، متأسفانه اصحاب دعوا حیران بودند که اختلاف خود را به کدام محضر ارجاع دهند (احتشام‌السلطنه، ۱۳۶۷: ۱۲۴) و احکام ناسخ و منسوخ در دست مردم فراوان... (گمنام، ۱۳۷۴: ۱۳۷ و ۱۳۸).

با به دیوان مظالم نشستن عباس میرزا، نخستین گام عملی در اصلاحات نظام قضایی ایران برداشته شد (مفتون دنلی، ۱۳۵۱: ۱۳۹). پس از او امیرکبیر با برانداختن رسم شکنجه متهم و مجرم (آدمیت، ۱۳۶۲: ۳۰۷) و زدودن ناسخیت از احکام عدلیه، به این گام استمرار بخشید (اقبال، ۱۳۹۲: ۱۶۴)؛ به طوری که «حکمش ناسخ نداشت» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۷: ۲۱۹). پس از امیرکبیر میرزا حسین‌خان (سپهسالار) اصلاحات را دنبال کرد. او با دادن فرمان منع مجازات ناحق و سنگین برای جرم‌های کوچک و محدود کردن اختیارات حکام در مجازات (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۶۵۷) و با در دست گرفتن محاکم، دادگاه‌های شرع را تضعیف کرد (معتدل‌الدوله، ۱۲۹۴: ۳۸). سپهسالار در سال ۱۲۸۸ق/۱۸۷۱م با انتشار روزنامه وقایع عدلیه و طرح پنج مجلس، عدلیه را پی‌ریزی کرد (وقایع عدلیه، س: ۱؛ ش: ۱). روزنامه تعطیل شد و هیچ قانونی تهیه نشد؛ ولی عقیده اصلاحگری در تقاضا برای عدالت‌خانه اوج گرفت (امین‌الدوله، ۱۳۷۰: ۸۶). به قول سپهسالار: «شعاع عدل به یک درجه» تابش نکرد؛ چون ساختار استبدادی تمام امور را متوقف کرد.

عرفی کردن قوانین زمینه سنتی مناسبات بین دولت و علما را دستخوش آشفتگی کرد و به قول حاج سیاح، پس از سپهسالار «ناسخ و منسوخ رواج یافت و این قضیه سال‌ها مایه دخل حکام به کمک بعضی علماء گردید» (سیاح، ۱۳۵۹: ۴۷۳). «تمام آخوندها و سادات و افراد منتسب به دولت از پا کار و کدخدا و امیر و وزیر همه محاکمه کرده حکم می‌دهند و نسخ حکم دیگری را می‌نمایند» (سیاح، ۱۳۵۹: ۴۸۴).

با تلاش‌هایی که صورت گرفت، نظام قضایی در همان ساخت سنتی خود باقی ماند و با افزایش مطالبات مردم، ضرورت تحول در نظام کهن قضایی احساس می‌شد. نبود عدالت‌خانه که پناهگاه مردم

کرد. قانونی که در آن به مسائل کلی بسنده شده بود و اصل ۲۷ آن بر مسئولیت‌پذیری وزرا در برابر مجلس تأکید کرده بود (مجموعه مصوبات مجلس، بی‌تا: ۱۳۳ تا ۱۳۴)؛ همچنین این قانون تشکیلات قضایی را با هدف «تمیز حقوق» به دو قسمت شرع و عرف تقسیم کرد (مجموعه مصوبات مجلس، بی‌تا: ۲۰). اصل ۲۸ آن نیز به انتخاب وزیر و اعضاء محاکم و حق عفو و تخفیف مجازات از سوی شاه تعلق داشت (مجموعه مصوبات مجلس، بی‌تا: ۲۹). اصل ۷۵ به ضرورت تشکیل دیوان‌خانه تمیز تأکید می‌کرد و اصل ۸۶ و ۸۷ هم به ترتیب زمینه‌های شکل‌گیری دادگاه استیناف و نظامی را به وجود آوردند (زنجانی، ۱۳۷۹: ۱۶۰).

این اصول، وزارت عدلیه را به سوی عرفی‌سازی قضایی سوق داد؛ به گونه‌ای که: «این قانون اختیارات پادشاهی را کاملاً تنزل می‌داد... و هرگاه به موقع به اجرا درآید، لطمه سختی بر قوای قضاییه ملاحظا خواهد زد... آیا مجتهدین عملاً خواهند پذیرفت؟» (رحیم‌زاده، ۱۳۷۷: ۶۵). اینجا بود که دوگانگی عرف و شرع آنها را به تقابل کشید و روحانیان رنگ‌وبوی سکولاریسم را حس کردند و استدلال کردند قانون حقیقی تنها به شرطی واجد اعتبار است که از شرع نشئت بگیرد (ضیمران، ۱۳۷۵: ۹۱).

به همین علت عبدالله بهبهانی می‌گوید: «عدلیه کاری ندارد، مگر فراش‌باشی شرع است» (مجموعه مصوبات مجلس، بی‌تا: ۱۵)؛ چون سمت‌وسوی مواد متمم قانون اساسی عرفی بود، به استدلال ترقی‌خواهان «حقوق پلیتیکی ارتباطی با شرع ندارد» (حقدار، ۱۳۸۳: ۴۷۹).

فروغی بیان می‌کند مخالفت علما با حکومت قانون، چنان استحکام داشت که احکام صادرشده را «حکم» می‌نامیدند و جرئت نمی‌کردند آن را «صدر حکم» بنامند و در دعاوی، به رأی خود «راپرت به

استبدادزده قجری باشد، از عوامل اصلی حرکت مردم در انقلاب مشروطه بود (کسروی، ۱۳۶۹: ۶۷ تا ۱۱۰). آشنایی با قانون‌های ملت‌های متری، انتشار روزنامه‌هایی با نام‌های عدالت، عدل، مساوات، محاکمات (کسروی، ۱۳۶۹: ۱۹۲) و حقوق (کسروی، ۱۳۶۹: ۷۶)، نگاه انتقادآمیز شعری هم‌چون ادیب‌الممالک فراهانی (فراهانی، ۱۳۷۸: ۱۷۹ تا ۱۸۶) و نیز اقدامات عین‌الدوله باعث شد درخواست علما، مبنی بر ایجاد عدالت‌خانه، به نتیجه برسد (ملک‌زاده، ۱۳۷۱: ۴۳۶ تا ۴۴۲).

عواملی چند باعث شد عین‌الدوله نظامنامه عدلیه را در روزنامه ایران منتشر کند. این عوامل به این شرح بود: کوتاهی دولت در تشکیل عدالت‌خانه؛ تداوم رفتار ستم‌گرانه حکومت؛ تحصن مردم در سفارتخانه عثمانی؛ به دنبال آن شفیق قرار دادن سفیر انگلیس برای رساندن تقاضاهای خود به اطلاع شاه. نظامنامه عدلیه منتشرشده در روزنامه ایران را ممتازالدوله به دستور عین‌الدوله از روی قوانین عثمانی ترجمه کرد و شاه نیز آن را تأیید کرد (کرمانی، ۱۳۷۱: ۴۳۶ تا ۴۴۲).

در این دوره، عدالت‌خانه نهادی شبیه دیوان عالی بود که در آن به شکایت‌ها رسیدگی می‌شد (آفاری، ۱۳۸۵: ۸۰) و چون عین‌الدوله باز در انجام تقاضای مردم تعلق ورزید (کسروی، ۱۳۶۹: ۱۱۲)، مردم خواسته‌های خود را صریح‌تر بیان کردند. آنها بی‌پرده افتتاح دارالشورا را جایگزین تقاضای عدالت‌خانه کردند و بر آن پای فشردند تا به آن دست یافتند. این‌گونه بود که با صدور و براساس فرمان مشروطیت «دوباره قوانین شرعی حاکم شد» (کاشانی، ۱۳۶۲: ۸۶).

درواقع، تاریخ حقوق جدید در ایران از وضع قانون اساسی و متمم آن آغاز شد. مجلس در سال ۱۳۲۴ق/۱۹۰۶م، قانون اساسی را در ۵۱ اصل تصویب

مقام وزارت» می‌گفتند (فروغی، ۱۳۶۹: ۶۳۱).

از اواخر سال ۱۳۲۵ق/۱۹۰۷م محاکم عدلیه عبارت بود از ابتدایی و ملکی و نقدی؛ یعنی غیرمنقول و منقول. محکمه جزا نیز شامل جنحه و جنایت و استیناف و تمیز بود که از یک رئیس، یک معاون اول، یک معاون دوم و سه نفر عضو تشکیل می‌شد (صدر، ۱۳۶۴: ۱۷۴). سه سال پس از جریان این روند، هدایت نوشت: «از عدلیه و عدالت اثری نیست...» (هدایت، ۱۳۸۹: ۱۷۴). جدای از مجادلات و موضع‌گیری‌هایی که به طور عمده نظری بود، روند عرفی شدن نظام قضایی پس از مشروطه ادامه یافت.

انحلال عدلیه از مشیرالدوله تا داور

در سال ۱۳۲۷ق/۱۹۰۹م، با رسیدن میرزا حسن خان مشیرالدوله به وزارت عدلیه، قانون اصول تشکیلات عدلیه تدوین و روند عرفی‌سازی آغاز شد. مشیرالدوله عدلیه قدیم را منحل کرد تا سنگ بنای عدلیه جدید را بگذارد. از همین رو، او لایحه تشکیلات عدلیه را تقدیم مجلس دوم کرد و در سال ۱۳۲۹ق/۱۹۱۱م آن را به تصویب رساند (صدر، ۱۳۶۴: ۲۱۱). بنابراین پس از مشروطه، عدلیه با موانع متعددی مانند نبود سازوکار اجرایی قدرتمند، نداشتن هیئت دولت قوی و ناآموختگی قواعد حکمرانی وزرا در نظام پارلمانی روبه‌رو بود. در این اوضاع نابسامان، مردم راه گم کرده، «مجلس و انجمن تحقیق عرایض» را به جای وزارت عدلیه ملجأ خود قرار داده بودند. هر روز عرایض گروهی از مردم از اطراف کشور به مجلس می‌رسید یا خود مردم به مجلس رجوع می‌کردند و در آنجا بست می‌نشستند (کسروی، ۱۳۶۹: ۲۸۲).

با وجود تأکید مجلس که رسیدگی به شکایت‌ها خارج از حیطه وظایف مجلس است، فشار افکار عمومی و حتی دستور شاه (روزنامه محاکمات، س ۱،

ش ۲۰ و ۲۱)، مجلس را بر آن داشت تا در نبود عدلیه منظم و کارآمد، گاه در این حوزه مداخله و سیاست‌های خود را به عدلیه القا کند (مذاکرات مجلس شورای ملی، ۱۳۲۸: ۶۴۵ تا ۶۵۸)؛ اما این گونه، مشکل تداخل وظایف پیش می‌آمد و مجلس خود، در جایگاه قائم‌مقام حاکم و وزیر عدلیه و مظهر قانون‌گذاری، قانون‌شکنی می‌کرد؛ حتی گاهی مجلس پا را فراتر می‌گذاشت و حکم مفسد فی الارضی و اعدام را صادر می‌کرد و دولت و وزارت جنگ را مکلف می‌کرد به دستگیرکنندگان آنها مبلغ هنگفتی جایزه دهند (مجموعه مصوبات مجلس، بی تا: ۵۸۰).

این مصوبه نشان‌دهنده نهایت مداخله مجلس در امور قضایی است و اعتراض شیخ‌ابراهیم زنجانی به اینکه: «این مجلس شورا است نه محاکمه» و تقی‌زاده را در پی داشت. تقی‌زاده در این باره گفته بود: وظیفه مجلس رسیدگی به عرایض مردم نیست و برای رسیدگی به شکایت، باید کمیسیونی ایجاد کنند (روزنامه مجلس، ۱۳۲۹: ش ۲/۱).

بحران بی‌قانونی باعث شد فرمانفرما، وزیر عدلیه، اظهار کند: «دستوری از مجلس به عدلیه نرسیده، پیشرفت کار منوط به دماغ عدلیه است هر طور مصلحت دید رفتار می‌کند» (میرزا صالح، ۱۳۸۴: ۵۰۲ و ۲۴۹). فرمانفرما با تأیید بی‌قانونی در عدلیه می‌افزاید: «درحقیقت، شالوده آیین دادرسی مقرراتی بود که مشیرالدوله وضع و به محاکم ابلاغ می‌نمود» (صدر، ۱۳۶۴: ۱۷۴).

مصائب عدلیه جدید را فروغی خاطر نشان می‌کند. اینکه اصل متصور از انقلاب مشروطیت، استقرار عدالت و تشخیص حقوق و جریان دادن آن بود؛ اما کشمکش‌های مجلس با مخالفان مشروطه و کارشکنی‌ها مانع اساسی بود. او در فقر منابع مالی می‌افزاید: «داشتن یک بودجه کافی و رسانیدن حقوق

مهم‌ترین و گسترده‌ترین بازتاب‌های انحلال عدلیه در زمینه مسائل قضایی، در مطبوعات داخلی ایران تجسم یافت. مطالعه این بازتاب‌ها موضع‌گیری نیروها و عناصر مختلف را روشن می‌کند. در این دوره، توجه به مطبوعات رنگ دیگری پیدا کرد. در این زمان وزارت عدلیه تشخیص داد از وجود عنصر کارآمدی همچون داور که فارغ‌التحصیل رشته حقوق از سوئیس بود، در پست‌های حساس استفاده کند. به قول محمود افشار که شعاری داشت: «اگر هدف خوب باشد، اهمیت ندارد که وسیله خوب نباشد» (افشار، ۱۳۵۸: ۴۵۷).

داور با بی‌پروایی، صراحت لهجه، پیوستن به حزب دمکرات، جلب نظر رهبران حزب، نشر روزنامه «مرد آزاد» و «مخالفت شدیش با مستوفی‌الممالک» (روزنامه «مرد آزاد»، ش ۱: ۱۳۰۱) بستر لازم را برای ترقی خود فراهم کرد. او با کمک همین حزب به وزارت عدلیه راه یافت. زمانی که مجلس اختیارات ویژه‌ای برای داور تصویب کرد که از دوره ششم تا هشتم به طور دائم تجدید شد، او در راستای انحلال عدلیه قدرت چشمگیری فراهم آورد. با افزایش شمار باسوادان، به روزنامه‌نگاران این امکان داده شد که نیروی خود را به توده‌ها نشان دهند (zirinsky, 2003: 95). در مقاله‌های این دوره می‌نوشتند: در بادی امر انسان از این نظم منظم دادگاه‌ها و دفاتر قضایی منقلب می‌شود. بن‌مایه قانون ایران دین اسلام است که با دیگر ادیان فرق دارد و با نحوه اجرای عدالت براساس اندیشه مدرن هم سازگاری ندارد. شاید بی‌نهایت خطرناک باشد که از حق قضاوت کنسولی چشم‌پوشی کنیم. حقی که در مقابل نظام قضایی ناعادلانه و در بیشتر مواقع فاسد ایران، تنها حامی اتباع آمریکایی است (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۳).

«کاپیتولاسیون دو ضرر اساسی داشت یکی آنکه مخل استقلال دادخواهی و دیگر وسیله تمسک اهالی

صحیح منظم به قضات با دولت در حال افلاس... داشتن قضات خوب و داشتن قوانینی که بر طبق آن قوه قضاییه بتواند محاکمه بکند و حکم صادر کند [ضرورت] داشت؛ پس عدلیه ما آن زمان شیر بی‌یال و دم و اشکم بوده است» (فروغی، ۱۳۶۹: ۶۳۰).

از مرور روزنامه‌های آن دوره، به ویژه اطلاعات و ایران که از پرخواننده‌ترین نشریه‌ها بودند (صدر هاشمی، ۱۳۶۳: ص متعدد)، نتیجه می‌گیریم انحلال عدلیه به خوبی با استقبال مردم مواجه شد و مطبوعات در اقدامی هماهنگ و همسو برای پیشبرد اصلاحات، به ویژه در حوزه نظام قضایی، بستر مناسبی فراهم کردند. به تعبیر بهار، همراهی جراید و افکار عمومی از فشار بار این اقدام تاحدی کاست (مذاکرات مجلس، ۱۳۰۶: ۱۷۳۱).

این امر ضرورت انجام اصلاحات را تبیین می‌کرد. در واقع، درباره بازنگری اساسی در عدلیه، توافق نظری وجود داشت که خود، در نابسامانی عدلیه عصر مشروطه ریشه داشت. اما نکته اختلاف نظر این بود که آیا یگانه راه اصلاح، انحلال عدلیه است. به نظر می‌رسد داور هم پیش از اینکه اقدام خود را بر دلیل‌ها و توجیه‌های منطقی استوار کند، به افکار عمومی آگاه بود و تلاش می‌کرد از این راه، اقدام خود را مشروعیت بخشد.

در کنار اشخاص بانفوذ که به عدلیه و احکام آن توجه نمی‌کردند و از آن تمکین نمی‌کردند، افراد معمولی نیز گاه از فرمان‌های عدلیه سر برمی‌تافتند (روزنامه روح‌القدس، ش ۲۸: ۱ تا ۴). براساس نمونه‌های ذکر شده، به همراه ناکارآمدی عدلیه در انجام رسالت اصلی خویش و تکامل شعار عدالت‌خواهی مشروطه، ضرورت انحلال عدلیه برای علی‌اکبر داور مسلم شد. مطبوعات این دوره نیز در کمک به او سنگ تمام گذاشتند.

در معاملات به تبعه خارجه بود» (هدایت، ۱۳۸۹: ۳۷۳). از طرفی، به موجب قانون اساسی، قوانین باید به تأیید علما برسد که در حال حاضر معجونی از افکار شرقی و غربی است و در برخی مواقع، با هم تناقض دارند. «با این وصف امید می‌رود که قوانین ایران تحت سرپرستی مردی درستکار... مثل داور بیش از پیش به مدهای غربی شباهت پیدا کند» (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۴).

مقاله‌ای با نام امتیازات اتباع خارجی نوشت، گنجاندن ماده ۷ در معاهده ترکمانچای به این علت بود که یا عدلیه ایران بد اداره می‌شد یا دادرسان ایرانی درخور اعتماد نبودند (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۴). هدایت نیز برای انحلال عدلیه دو مانع عمده برمی‌شمارد: «یکی عدم قانون مجازات مدون و دیگر آنکه محابس ما وضعیتی موافق با حفظ صحت ندارند» (هدایت، ۱۳۸۹: ۳۷۳).

در فرایند انحلال عدلیه، رضاشاه عدلیه‌ای فرمانبر می‌خواست. به همین علت، متوجه شد قادر نیست با تشکیلات عدلیه‌ای کار کند که از دوره قاجار بر جای مانده است و رؤسای محاکم آن خود را به اطاعت از اوامر پادشاه ملزم نمی‌دانند. بنابراین با تیمورتاش، وزیر دربار خود که در آن زمان مشیر و مشار و محرّمش بود، به مشورت نشست. تیمورتاش نیز دوست خود، داور، را برای ایجاد تحول مدنظر شاه در تشکیلات عدلیه پیشنهاد کرد (صدر، ۱۳۶۴: ۳۰۰).

داور برای انحلال عدلیه، جز از پیش رو برداشتن کاپیتولاسیون راهی نداشت. در لغو کاپیتولاسیون، مقاله دیگری مدعی است: «ایران ادعای عجیبی نمی‌کند. ایران دادگستری خود را به دست داور تجدید نموده و اگر نتایجی از این اصلاح به دست آید، دست بیگانگان از امتیازات مخصوص کوتاه و شاه کنونی نتایج آن را به چشم خواهد دید» (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۵).

بدون تردید لغو کاپیتولاسیون، در حکم پیش شرط انحلال عدلیه و اصلاح آن، با نظر مساعد خارجیان توأم بوده است؛ چون باوجود این مقاله، ایرانیان هم بی‌میل نبودند امتیازهایی که خارجیان از ملتی بسیار عقب‌افتاده به دست آورده‌اند، به خود آنها برگردانند؛ پس باید به وزارت دادگستری مجال آزمایش کافی می‌دادند. روش دادگستری غربی بسیار مهم بود و اجرای قانون به سبک ملت‌های غربی همان نکته‌ای بود که خارجیان مقیم ایران را مطمئن می‌کرد (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۵).

نوری در تحلیل اقدامات داور می‌نویسد: استخدام قضات جدید و کنارزدن علمای مذهبی از عدلیه، این نتیجه را به دنبال داشت که این تحولات در امور بیگانگان مقیم ایران به طور مستقیم تأثیر خواهد گذاشت (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۵۰۵). نوری در مقاله مفصل‌تری، در جریان اقدام رضاشاه در لغو کاپیتولاسیون و هیجانی که در جامعه ایجاد شده بود، می‌نویسد: به عقیده برخی از نویسندگان ایرانی، این نهضت انعکاس شئون و شرافت کشوری است که می‌خواهد به طور کامل مستقل باشد و از این لحاظ اتباع خارجه مقیم ایران باید تابع قوانین کشور باشند. با وجود این، اصلاحات داور زمان و مهلت لازم دارد. به عقیده بسیاری از اروپاییان، دادگستری ایران هنوز آن اندازه کارگر و مؤثر نیست که خود را به پایه عدالت کشورهای مرفعی غرب برساند (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۴۰۳).

اما نکته مهم، متولیان نوسازی عدلیه ایران به‌ناچار برای رضایت خاطر و خلع ید اروپاییان از دعوای حق قضات کنسولی، عرفی‌سازی و به قول داور تشکیل «عدلیه دنیاپسند» را در دستور کار خود قرار دادند. به هرحال شتابی که رضاشاه و داور در لغو کاپیتولاسیون و انحلال عدلیه از خود بروز دادند، به طور طبیعی

به تعبیر بنانی، تأثیر تمدن غربی بر نهادهای ایران اسلامی، در هیچ کجا آشکارتر از اصلاحات نظام قضایی نیست. اینکه این نظام باید جای خود را به مفاهیم حقوقی سکولار غربی می‌داد، اعتراف‌نامه ناگفته‌ای راجع به کم‌تحرکی نهادهای اجتماعی اسلام در این دوره بود (Banani, 1961: 68).

بی‌اراده بودن مظفرالدین‌شاه (سیاح، ۱۳۵۶: ۴۹۱ تا ۴۹۳) زمینه را برای نشر مطبوعات فراهم کرد. دیری نپایید که نخستین روزنامه غیردولتی و علنی در ایران، به روزنامه‌نگاری ایران رونق بخشید و از مزایای «آزادبودن یا ملتی‌بودن» در میان خوانندگان ایرانی بهره‌مند شد (کهن، ۱۳۶۰: ۱۸۰)؛ علاوه بر آن، با صدور فرمان مشروطه و اتمام دوران هجرت، اعتصاب و جنگ‌وگریزهای خیابانی (کهن، ۱۳۶۰: ۲۵۶) به گسترش دامنه مطبوعات فعال کمک شایانی کرد.

الف. روزنامه اطلاعات: در بیان سیر حوادث بی‌طرفی پیش گرفته بود و شاید به همین علت تداوم یافته است (صدر هاشمی، ۱۳۶۴: ۲۰۷). در ۱۹ بهمن ۱۳۰۵ ش/ ۱۹۲۶ م، یک روز پیش از انحلال عدلیه، اطلاعات با درج مقاله‌ای با نام «کاپیتولاسیون» به استقبال انحلال عدلیه شتافت. در این مقاله نوشته شده بود: «در دنیا تنها مملکتی که هنوز در سرپنجه کاپیتولاسیون خارجی‌ها اسیر مانده، ایران است!». این مقاله ضمن بیان چگونگی استخلاص چین و مصر از سیطره کاپیتولاسیون، آزادی ایران از زیر بار این «خال سیاه» را به اصلاح قوه قضاییه منوط دانسته بود (اطلاعات، ش ۱۴۷: ۱).

این روزنامه که گویا رسالت آماده‌سازی افکار عمومی را برعهده گرفته بود، در مقاله دیگری با نام «توقف محاکم تجارت مرکز» از تعطیلی یک‌ساله محکمه تجارت انتقاد کرد و تصریح کرد، اهمیت محکمه تجارت، به‌ویژه پس از تصویب سه قسمت از

اشکال‌های فراوانی به وجود می‌آورد. قوانین جدید که با کمترین نظر کارشناسان حقوقی خارجی تدوین شده بود، باید پیوسته تغییر می‌کرد و در آن تجدید نظر می‌شد؛ همچنین سالیان دراز لازم بود تا دستگاه قضایی کشور به کارمندان ورزیده مجهز شود. در خواسته‌های مربوط به منافع اروپاییان تا آن زمان به‌نحو شایسته‌ای قضاوت شده بود؛ ولی به علت طول مدت محاکمه‌ها و اشکال در اجرای احکام، مردم بسیار ناراضی بودند (نوری اسفندیاری، ۱۳۲۳: ۵۰۶).

مطبوعات داخلی موفق شدند به بهترین وجه، این نارضایتی عامه مردم را به تصویر کشند و زمینه را برای لغو کاپیتولاسیون و انحلال عدلیه فراهم کنند. ایجاد موجی از احساسات ناسیونالیستی در سطح مجلس و جامعه از مهم‌ترین اثرهای لغو کاپیتولاسیون بود که مطبوعات آن را «جشن ملی» نام نهادند. این مسئله خود گویای چرایی تغییر و تحول در ارکان نظام قضایی است؛ چون این مهم در سال ۱۳۰۶ ش/ ۱۹۲۷ م جنبه فعلی و عملی به خود گرفت (روزنامه اطلاعات، ش ۴۸۳: ۱) و مطبوعات داخلی سوار بر موج تا ساحل پیروزی، داور را به پاروزدن وادار کردند.

چون سیستم قضایی ایران اقتباس از اروپاییان بود، تجدیدنظر در نیروی سنتی قضایی را می‌طلبید؛ پس برای رفع این مشکل، داور اختیارات تامی در راستای جابه‌جایی افراد، با هدف تکمیل نیروی قضایی عدلیه جدید درخواست کرد. این اقدام داور اقتدار قضایی روحانیان را از آنها گرفت و خروج آنها از مناصب قضایی و عرفی شدن روابط حقوقی و محدودیت شدید «محاکم شرع» را در پی داشت. با تصویب قانون مخصوصی، نمونه‌های ارجاع دعاوی نزد روحانیان تقلیل یافت و فعالیت روحانیان به دعاوی مربوط به نکاح و طلاق منحصر شد.

مقاله‌ای با نام «این فکر همه است» انحلال عدلیه را خواست همگانی دانست و افزود: «سه روز است تهران عید گرفته، مردم به هم تبریک می‌گویند» (اطلاعات، ش ۱۴۹: ۱).

این مقاله فقط هفت‌هشت نفر از اعضای شرکت عدلیه) را از انحلال عدلیه ناراضی دانست و علت نارضایتی مردم از کارهای عدلیه را این‌گونه بیان کرد: «الله‌اکبر! جایی که باید ملجأ ضعفا و پناهگاه مظلومین باشد، مرکز خیانت و ظلم شده. جان، مال و ناموس احدی از دستبرد آن ایمن نبود. بروید در آرشیو پارکه بدایت تهران و ملاحظه نمایید چقدر ناموس ایرانی در آنجا به باد رفته است» (اطلاعات، ش ۱۴۹: ۲).

این مقاله اصلاح همه امور را به اصلاح عدلیه وابسته دانست و نتیجه گرفت: «بالاخره باید دانست که سرچشمه جمیع اصلاحات و شالوده هرگونه اقدام اساسی برای نیل به سعادت ابدی، اصلاح قوه قضاییه است و بس» (اطلاعات، ش ۱۴۹: ۱).

اطلاعات در مقاله دیگری با نام «همه چیز برای مملکت»، در صدد برآمد اقدام داور را توجیه کند و مقاله خود را با جمله‌ای از قول مشیرالدوله، پدیدآورنده قانون، نوشت: «در مورد مصالح مملکت قانون را زیر پا می‌گذارم» (اطلاعات، ش ۱۵۱: ۱). «من قانون را برای مملکت می‌خواهم، نه مملکت را برای قانون» (باستانی پاریزی، ۱۳۶۱: ۳۷).

نویسنده سپس افکار عمومی را با خود همراه می‌کند که با انحلال عدلیه که «وبال جان و مال و ناموس مردم شده، متفق‌القولند» و نتیجه می‌گیرد این داور نیست که عدلیه را منحل کرد، این افکار عمومی جامعه ایران است که حکم به انحلال این کاشانه جنایت‌کاران می‌دهد (اطلاعات، ش ۱۵۱: ۱). به این ترتیب داور را از اتهام اقدام خودسرانه و غیرقانونی تعطیلی عدلیه می‌رهاند؛ همچنین با کمک‌گرفتن از

قانون تجارت در کمیسیون مجلس شورای ملی که نزدیک دو سال می‌شود، در معرض آزمایش و اجراست و برای هیچ کس، به‌ویژه وکلا، پوشیده نیست. افزایش روزافزون شکایت‌های تجاری از نظر تصویب و اجرای قانون مزبور و لغو کاپیتولاسیون روس‌ها و غیره «اظهر من الشمس» است (اطلاعات، ش ۱۴۷: ۲).

این مقاله در تکمیل مطالب افزود: در سراسر ایران یک نفر از عدلیه رضایت ندارد و از طرف دیگر، «موقعیت این وزارتخانه به قدری بغرنج شده که اصلاح آن کار فوق‌العاده مشکل و رکن اعظم ارتقای ملت و مملکت را نیز دربردارد. ما از یک نفر شخص جَدی که در امور قضایی بسیط هستند (داور) غیر از اصلاح حقیقی عدلیه و ایجاد شالوده محکمی در این وزارتخانه، انتظار دیگری نداریم» (اطلاعات، ش ۱۴۷: ۲).

اطلاعات روزی که اعلامیه انحلال عدلیه را با تیتیر درشت به چاپ رساند، در مقاله‌ای با نام «دیگر انتظار جامعه چیست؟» از گردش کار ناسالم عدلیه و افراد ناشایست در آن انتقاد کرد؛ سپس عدلیه را از حیث منفعت‌جویی در آن، به شرکتی تشبیه کرد و افزود: «عملیات کمپانی در تمام مقامات از عالی و دانی منعکس و خاتمه‌یافتن این هرج‌ومرج قضایی مورد اراده شاهانه واقع شد» (اطلاعات، ش ۱۴۸: ۲).

این مقاله به وکالت از عموم مردم، از اقدام داور در انحلال این شرکت (عدلیه) قدردانی کرد؛ ولی آن را کافی ندانست و از وزیر عدلیه خواست عوامل استعداد رویدن این شرکت در رأس قوه قضاییه را شناسایی کند و از بین ببرد. در پایان نیز انتظارات جامعه را از وزیر عدلیه بیان کرد (اطلاعات، ش ۱۴۹: ۱).

این روزنامه که پیش از انحلال عدلیه به کار انتقاد از آن دست زده بود، به محض انحلال عدلیه این اقدام را ستایش کرد و بر دامنه مقاله‌های تحسین‌برانگیز خود افزود. روز پس از انحلال عدلیه، اطلاعات در

بی‌صبرانه منتظر انحلال عدلیه بودند و از اقدام داور خوشحال‌اند. در پایان نیز برای داور که این گام بزرگ را برداشته است، آرزوی موفقیت می‌کند (اطلاعات، ش ۱۶۸: ۱).

اطلاعات همچنین در مقاله مفصلی با نام «چرا عدلیه سابق منحل شد»، این ماجرا را تحلیل کرد. این مقاله با نقل حکایتی، سرگردانی مردم در عدلیه و طولانی شدن دادرسی و امروزه فرداکردن محاکم را علت اصلی نارضایتی مردم دانست؛ سپس انحلال عدلیه را از این منظر دانست که شاکی در پیچ‌وخم نظام دادرسی، سرانجام ره به جایی نخواهد برد (اطلاعات، ش ۲۵۳: ۳). مقاله برای اثبات مدعای خود، صدها خروار دوسیه‌های گردگرفته در قفسه‌های عدلیه را در حکم شاهد معرفی کرد تا انحلال عدلیه را به طور کامل منطقی جلوه دهد.

ب. روزنامه ایران: بیشتر مقاله‌های اجتماعی این روزنامه رسمی، براساس نظر و سیاست دولت‌های وقت نوشته می‌شد (صدر هاشمی، ۱۳۶۴: ۳۰۵ تا ۳۱۶). در ۲۰ بهمن ۱۳۰۵/۱۹۲۷م، در ستون یادداشت روزنامه، مقاله‌ای با نام «کمپانی‌ها» منتشر شد. نویسنده مقاله، کمپانی‌های اروپایی را در حال فعالیت برای پیشرفت و ترقی مملکتشان می‌دانست و آنگاه به کمپانی‌های ایرانی اشاره می‌کرد که در وزارتخانه‌ها تشکیل شده و مانع انجام هر کار مفیدی در مملکت‌اند (ایران، ش ۲۳۲۲: ۱).

مقاله سپس عدلیه را بررسی کرد و نوشت: «چند جور کمپانی در عدلیه وجود دارد و اعضای آن چنان زمامدار مطلق شده‌اند که در همه امور مداخله می‌کنند. حالا با این ترتیبات، آن وزیری که بتواند از این تار عنکبوت کمپانی نجات یابد و شانه از تحمیل بارکشی آنها خالی کند، باید مرد فوق‌العاده‌ای باشد» (ایران، ش ۲۳۲۲: ۱). نویسنده زمانی را مبدأ تشکیل

افکار عمومی، اقدام او را مشروع و همسو با آرای عمومی جلوه می‌دهد.

اطلاعات در مقاله دیگری با نام «خدا با داور است» نوشت: مطابق اخبار رسیده، دست دعای زنان و مردان، به‌ویژه «اشخاصی که به‌واسطه وجود کمپانی و وکلای دعاوی سوء، به خاک سیاه نشسته‌اند، به آسمان بلند، موفقیت و دوام عمر و عزت داور را از خداوند می‌خواهند» (اطلاعات، ش ۱۵۲: ۱).

همچنین از ختم‌های مؤثر و نذور بی‌شمار مقدسان تهران برای سلامتی داور خبر می‌دهد و می‌افزاید: «این شراره آه مظلومین است که برای آتش‌زدن خرمن هستی کمپانی جنایت‌کار محله عرب‌ها و سرچشمه، از آستین داور بیرون آمده و این کاخ ظلم و شقاوت را منهدم نمود» (اطلاعات، ش ۱۵۲: ۱).

درج این‌گونه مقاله‌ها در روزنامه اطلاعات تداوم یافت تا اینکه مقاله‌ای با نام «به آقای داور» در این روزنامه منتشر شد. خواجه‌نصیری، نویسنده این مقاله مهیج، با تأثیر گرفتن از افکار عمومی، به خود مهلت نداد تبعات اقدامات داور مشخص شود؛ بنابراین خطاب به او نوشت: شما بوده‌اید که ملتی شش‌هزارساله را پس از هزاران سال بدبختی، به رفاه و آسودگی زائل‌نشدنی رسانده‌اید (اطلاعات، ش ۱۶۳: ۲).

داور در ۱۵ اسفند ۱۳۰۵/۱۹۲۷م نیز عدلیه‌های ولایات را منحل کرد. به روایت اطلاعات: «تهران با آغوش باز و چشمان پر از حسرت انتظار آن روز را می‌کشید که دست توانای داور کی برای محو این کمپانی‌های کوچک که سیه‌روزی مملکت را فراهم کرده‌اند، از آستین بیرون آمده، به این ملوک‌الطوایفی مأمورین عدلیه خاتمه داده و ایجاد عدالت‌خانه‌ای موافق آمال دیرینه بنماید» (اطلاعات، ش ۱۶۸: ۱).

مقاله، روزنامه‌ها و نوشته‌های ایالات را در حکم شاهدی بر مدعای خود مطرح می‌کند که مردم ایالات

عدالت‌خانه‌ای منظم می‌داند که «یک وزیر توانا و شجاع تصمیم بگیرد و آب توی لانه کمپانی‌ها بریزد و اعضای آن را تسلیم مجازات نماید» (ایران، ش ۲۳۲۲: ۱).

نویسنده متذکر می‌شود در دوره مشروطه چند بار عدلیه منحل شد. چرا؟ برای اینکه عدلیه خراب بود. حتی آن لبوفروش‌کوچه‌ها هم می‌گفت عدلیه خراب است. این وضعیت، امنیت روانی مردم را از بین برده و افکار عمومی را علیه عدلیه مهیا کرده بود (ایران، ش ۲۳۲۴: ۱)؛ سپس می‌افزاید وزرا و کابینه‌های متعدد آمدند و رفتند؛ اما عدلیه اصلاح نشد تا سرانجام داور، برخلاف میل خود و با وعده‌های مساعدی که به او داده شد، این مسئولیت را پذیرفت. او عدلیه را منحل کرد و با حسن نظر مردم مواجه شد؛ اما هنوز مرحله دیگری از کار باقی است و آن تجدید تشکیلات جدید است که با مساعدت و کلاء مجلس و علاقه‌مندان به اصلاحات میسر خواهد شد (ایران، ش ۲۳۲۴: ۱).

همان روزی که بنا بود لایحه اصلاحات عدلیه و اختیارات داور در مجلس شورای ملی بررسی شود، روزنامه ایران در مقاله‌ای با نام «لایحه اصلاحات عدلیه»، از نمایندگان دموکرات و اعتدالی خواست اختلافات مسلکی را کنار گذارند و به وزیر عدلیه در ایجاد عدالت‌خانه‌ای منظم کمک کنند (ایران، ش ۲۳۲۸: ۱).

ج. روزنامه شفق سرخ: این روزنامه زیر نظر علی دشتی منتشر می‌شد. قلم جذاب و نیش‌دار دشتی در مخالفت با دولت‌های وقت نقش عمده‌ای بازی می‌کرد و او مقاله‌های تند و نافذی می‌نوشت (صدر هاشمی، ۱۳۶۴: ۷۵). پس از بهار، دشتی قدیمی‌ترین روزنامه‌نگار عصر پهلوی بود که در سرمقاله انتقادآمیز «آقای سردار سپه» نوشت: «برای کلیه اهداف اجتماعی خود یک طرح تازه و جدیدی بریزید» (شفق سرخ، ش ۱۶: ۱۳۰۱). دشتی در مقاله‌ای با نام «انحلال عدلیه»، در جواب اعتراض خوانندگان به این روزنامه که چرا در باب

انحلال عدلیه مطلبی ننوشته است، پاسخ داد: «قبل از انحلال عدلیه من عقیده خود را نسبت به عدلیه گفته بودم. سال ۱۳۰۵ ش که هنوز به آخر نرسیده، بیش از پنجاه مقاله راجع به خرابی عدلیه و اصلاح آن در شفق سرخ منتشر شده است» (شفق سرخ، ش ۶۸۹، ۱۳۰۵: ۱).

دشتی با تأیید اقدام داور می‌نویسد: «این خانه‌ای که در آن را بستند، عدلیه نبود. این آشیانه فساد و بدبختی بود. اگر عدلیه، عدلیه بود ما را در قرن بیستم زیر فشار کاپیتولاسیون نمی‌توانستند بیندازند. مکرر خواستم بر ضد کاپیتولاسیون چیز نوشته و دولت و مجلس را به الغاء آن دعوت نمایم؛ ولی هر وقت به فکر عدلیه اعظم! می‌افتم از این فکر خود خجالت می‌کشیدم» (شفق سرخ، ش ۶۸۹، ۱۳۰۵: ۱).

او می‌افزاید: «من به هیچ وجه بیمناک نیستم از اینکه مبدا بتوانند بر روی خرابه‌های عدلیه تاریک، شالوده عدلیه صحیحی بریزند؛ زیرا بالاتر از سیاهی رنگی نیست. عدلیه از این خراب‌تر و فاسدتر در حبشستان هم موجود نیست» (شفق سرخ، ش ۶۸۹، ۱۳۰۵: ۱).

اوضاع نابسامان عدلیه موضوع نمایش و تئاتر هم شد. دشتی در اعلامیه‌ای عمومی، مردم را به دیدن نمایش اجتماعی در گراند هتل ترغیب کرد. او معتقد بود با دیدن آن نمایش، کمبودهای عدلیه، به‌ویژه سوءاستفاده قضات سابق، به‌خوبی آشکار می‌شود و تماشاچیان شگفت‌زده می‌شوند و از تراژدی و قطعات گم‌دی آن بهره‌مند می‌شوند (شفق سرخ، ش ۶۹۵، ۱۳۰۵: ۱).

د. روزنامه حبل‌المتین: این روزنامه در مقاله‌ای با نام «تهران تاریک است» به اوضاع نابسامان تهران و عدلیه اشاره کرد و افزود: «تهران وزارت عدلیه دارد؛ ولی به فرض اینکه بدون دلیل و با اصل هو و احساسات‌فروشی بخواهم حرفی بزنم و تنقیدی بکنم، برای یک مرتبه هم شده است، مثل ممالک آدم‌ها

آورد. این رویه برای دولت هزینه هنگفتی دارد؛ ولی پس از اصلاح عدلیه، درآمد آن از مخارجش بیشتر خواهد شد (حبل‌المتین، ش ۱۳، س ۱۳۰۵: ۳).

هر روزنامه ستاره ایران: این روزنامه هم‌زمان با انحلال عدلیه، در ۲۰ بهمن ۱۳۰۵/۱۹۲۷م در مقاله‌ای با نام «نزاکت منحوس»، از جسارت‌نداشتن وزرا که به تحولات جدی در وزارتخانه‌ها دست نمی‌زنند و با وضع موجود می‌سازند و به عبارتی، نزاکت را رعایت می‌کنند، به شدت انتقاد کرد (ستاره ایران، ش ۱۳۲، س ۱۳۰۵: ۱).

نویسنده حوزه اختیارات وزرای مختلف را بررسی کرد و سفارش‌های لازم را برای وزیر عدلیه نوشت که: در قسمت امور قضایی دقت شود؛ زیرا نخستین شرط اصلاح امور اقتصادی، اصلاح امور قضایی است. امیدواریم وزیر عدلیه قدم سریعی بردارند و به طوری که خودشان مکرر به ما اظهار کرده‌اند، در این اوضاع خراب ترمیم اساسی را انجام دهند (ستاره ایران، ش ۱۳۲، س ۱۳۰۵: ۱).

روزنامه در همان روزی که با تیتیر درشت، خبر انحلال عدلیه را به اطلاع عموم رساند، در مقاله‌ای با نام «عدلیه و داور»، از زبان مردم، اقدام داور را «کودتا در عدلیه» دانست؛ چون داور معاون وزارت عدلیه و مدیرکل و... را یک‌مرتبه تغییر داده و اعلام کرده بود تا یک هفته با هیچ کس ملاقاتی ندارد و به سفارش‌ها و شفاعت‌بازی‌ها توجهی نخواهد کرد (ستاره ایران، ش ۱۳۳، س ۱۳۰۵: ۱).

در ادامه نیز می‌افزاید: «عدلیه‌ای که به جای امنیت قضایی، سلب اطمینان کرده و مردم علاوه بر آنکه آنجا را ملجأ خود نمی‌دانند، چون زندان تنگ و تاریکی دشمنان خود را به گرفتاری آنجا نفرین می‌کنند، اسباب مضحکه است و اصلاح اساسی لازم دارد (ستاره ایران، ش ۱۳۳، س ۱۳۰۵: ۱).

دستی می‌نویسد: «ایران در حال اضمحلال بود و

متشبت به احصاییه بشوید و ببینید، اگر ۴۰ درصد تا ۵۰ درصد مردم از عدالت تهران شما خوشنودند، شما به جای «عدلیه اعظم!» جمله عدلیه اعظم افخم اشرف امنع» را بر روی کاغذ پاکت‌های وزارت عدلیه بنویسید» (حبل‌المتین، ش ۹، س ۱۳۰۵: ۱۲).

به کنایه نیز می‌گوید: «ما هم به داشتن یک همچه عدلیه‌ای که بعضی مدعی‌العموم‌های آن با نظیمه‌ها همدست نمی‌شوند، قضات آن با حکومت دست‌به‌یکی نمی‌کنند و بالاخره قوانین در آن تبعیض نمی‌شود، مباحثات خواهیم نمود» (حبل‌المتین، ش ۳: ۱۲).

در مقاله دیگری با نام «اصلاح عدلیه» می‌نویسد: حرف چگونگی اصلاح عدلیه است؟ و در جواب می‌نویسد: «به باور ما، ایرانی‌ها در امور اداری و عدالتی خیلی کم تجربه‌اند. چه تا امروز در ایران عدالت‌خانه نبوده، نه عموم مردم عادی بر فن عدالت‌اند و نه اعضای عدالت‌خانه واقف به چگونگی اداره‌اند» (حبل‌المتین، ش ۱۳، س ۱۳۰۵: ۳)؛ سپس نتیجه می‌گیرد اصلاح امور قضایی در ایران مشکل‌ترین کارهاست. «داور که سهل است، صد مثل ایشان هم اگر متحد شوند، نمی‌توانند عدالت‌خانه‌های ایران را به انتظام آورند» (حبل‌المتین، ش ۱۳، س ۱۳۰۵: ۳).

زمان بسیاری لازم بود تا عدلیه اصلاح شود و ذهنیت مردم به آن تعدیل شود و آن را پناهگاه خود بدانند و طعم عدالت را بچشند. این امر نیز به انتخاب قضات شایسته وابسته بود که کار در عدلیه را تنها در حکم محلی برای تحصیل درآمدهای مشروع و نامشروع خود ندانند. نویسنده این مقاله، یکی از راهکارهای اساسی برای اصلاح عدلیه را جلب مستشار خارجی می‌داند و باور دارد نیروهای خودی هر چقدر هم کارآمد باشند، سایر اعضا از او حساب نخواهند برد. او که به‌ظاهر از انجام اقدام اصلاحی ایرانیان ناامید شده است، توصیه می‌کند حتی قضات را هم باید از خارج

موجبات و عوامل تباهی اثری باقی نماند (اقدام، ش ۱۶۹، س ۱۳۰۵: ۱).

او نیز با تردید، این پرسش را مطرح می‌کند: «آیا آن کسی که دیروز تیشه در دست گرفت و ویرانی این حصار را آغاز نمود، خود معمار توانا و مهندس دانایی هست؟» که عدلیه را بهتر از سابق بسازد و مانند سیدضیاءالدین در انجام این مهم ناتوان نباشد (اقدام، ش ۱۶۹، س ۱۳۰۵: ۱). در پایان نیز می‌افزاید: «جامعه منتظر این انحلال بود و ما به لزوم آن معتقد هستیم؛ ولی میل داریم عامل از هر تأثیر و نفوذ مصون باشد» (اقدام، ش ۱۶۹، س ۱۳۰۵: ۱).

برخلاف استقبال و تمجیدی که مطبوعات داخلی، با تأثیر از فضای کلی حاکم بر کشور، از اقدامات داور کردند، معدود نقادانی بودند که اقدام او را تقبیح می‌کردند؛ ولی در غوغای تجددخواهی، صدای ضعیف آنها محو می‌شد. باید توجه کرد این مسئله خود، پژوهش جدیدی را می‌طلبد.

خواجه نوری در تبرئه داور، به سخنان او استناد می‌کند: «من یک عمارت کهنه کثیف بی‌سروتهی را در عدلیه خراب کردم که روی آن یک بنای سنگی محکم عدل و داد بسازم؛ ولی در موقع ساختن، عدّه زیادی از اشخاص بانفوذ رسیدند و هریک به اصرار خشت یا آجری بدون تناسب در وسط آن گذاشتند. حالا تمام شده می‌بینم در میان نمای سنگی عمارت، جابه‌جا چند آجر و چند خشت سست و زشت گذاشته شده و بنای محکم مرا از ترکیب و استحکام انداخته» (خواجه نوری، ۱۳۴۰: ۱۲ و ۲۲).

افتتاح عدلیه جدید با نطق رضاشاه

سرانجام روز سه‌شنبه ۱۵ اردیبهشت ۱۳۰۶/۱۹۲۷م، عدلیه جدید با نطق رضاشاه در عمارت گلستان افتتاح شد (روزنامه ایران، ش ۲۳۸۵ و ۲۳۸۷: ۱). با معرفی

ناگزیر باید کسی بیندیشد و راه چاره‌ای بیابد» (دستی، ۱۳۵۴: ۱۴). او سفارش می‌کند: «عدلیه باید به دست جوانان تحصیل‌کرده و مطلع از جریانات قضایی اداره شود، نه اینکه مطابق این قانون، تشکیلات عدلیه و ادخال همان مواردی که نتیجه فکر یک عده صاحبان میزهای وزارت عدلیه است و با نفوذهای شخصی امرار معاش می‌کنند، برقرار باشد» (ستاره ایران، ش ۱۳۳، س ۱۳۰۵: ۱).

نیز در مقاله‌ای با نام «در اطراف انحلال عدلیه»، درباره عدلیه منحل‌شده توضیح داد و نوشت: «دیروز آن قفل‌های محکمی که درب‌های عدلیه را بسته بودند، مثل اینکه با خون رازونیازی داشتند و به خود می‌گفتند آن دستی که ما را بدین درب‌ها نصب کرد، قفل‌های کار ماتم‌زدگان عدلیه و مردم بیچاره را که ریزه‌خواران عدلیه با مهارت تامی زده بودند، گشوده است. پس ما قفل‌های داوری هستیم که از پی عدل و داد به درب این عدالت‌خانه؟! خورده‌ایم» (ستاره ایران، ش ۱۳۴، س ۱۳۰۵: ۲۱).

او مدعی شد: اقدام داور را که بر اذهان عمومی مبتنی بوده، به خود جلب کرده است؛ ولی داور با انجام مطالعه و کارشناسی به چنین اقدامی دست زده است (ستاره ایران، ش ۱۳۴، س ۱۳۰۵: ۲۱).

در مقاله دیگری با نام «چطور عدلیه را بنا کنیم؟» ضمن حمایت از اقدام داور، مخالفت‌نکردن او را با قانون اساسی رد کرد و علت خرابی عدلیه را از دو نظر دانست: یکی از لحاظ قوانین و تشکیلات و دیگری از لحاظ اشخاص و اعضا؛ سپس برای اصلاح هریک راهکارهایی ارائه کرد (برای اطلاع بیشتر رک ستاره ایران، ش ۱۳۴، س ۱۳۰۵: ۲۱).

و. **روزنامه اقدام:** اقدام در مقاله‌ای با نام «انحلال تشکیلات»، انحلال عدلیه را کافی ندانست؛ بلکه تمام تشکیلات غلط را مشمول انحلال دانست تا از این

او به وجود آورد، تحقق آن میسر می‌شد. اوضاع ایران باعث شده بود روزنامه‌ها آماده‌سازی افکار عمومی را برعهده گیرند و با تحریک مردم و قیاس ایران با کشورهای دیگر، در رهایی از چنگال کاپیتولاسیون، افکار عمومی را به غلیان درآورند.

روزنامه‌ها با انتقاد از عدلیه، انتظاراتی را برای مردم مطرح می‌کردند که دولت باید برآورده می‌کرد. با انحلال عدلیه، جان و مال و ناموس مردم دست قانون سپرده می‌شد که روزنامه‌ها از قهرمان آن حمایت می‌کردند و به کمک همین قوانین و ارتش، خودسری‌های ملوک الطوائفی سرکوب شد.

در آگاهی مردم و نیز هوچی‌گری کاذب آنها، از نقش بی‌بدیل روزنامه‌ها نباید غافل شد و این مهم به انجام نمی‌رسید، مگر به اتفاق وحدت قلمی آنان و افکار عمومی؛ همچنین با راهنمایی داور و رهبری رضاشاه بود که کشور به استقلال رسید و عدلیه جدید ایجاد شد.

نوسازی قضایی علاوه بر رشد طبقه روزنامه‌نگاران در هیئت حاکمه، نزاع و ناخرسندی در میان متفکران سستی و جدید را نیز باعث شد. اقدامی که در اثر روند عرفی کردن نظام قضایی و غلبه بر نظام شرعی، مهم‌ترین پیامد آن حذف روحانیان از صحنه قضاوت بود.

کتابنامه

الف. کتاب

۱. آفاری، ژانت، (۱۳۸۵)، *انقلاب مشروطه ایران*، ترجمه رضا رضایی، تهران: بیستون.
۲. آدمیت، فریدون و هما ناطق، (۱۳۶۲)، *امیرکبیر و ایران*، تهران: خوارزمی.
۳. احتشام‌السلطنه، (۱۳۶۷)، *خاطرات احتشام‌السلطنه*، به کوشش سید محمدمهدی موسوی، تهران: زوار.

قضات درجه یک، فرمان‌های صادرشده قضات را، به صورت شخصی به آنان اعطا کردند. داور با نطق مبسوطی خطاب به اعضای وزارت عدلیه، مبنی بر دعوت به خدمت جامعه، کار خود را شروع کرد (اطلاعات، ش ۱۹۸، س ۱۳۰۵: ۲).

نتیجه

ایران عصر قاجار، با ساختار نظام قضایی کهن خود، در مواجهه تمام‌عیار با دنیای مدرن اروپایی قرار گرفت و نظام قضایی مبتنی بر الگوی دوگانه عرف و شرع، از ضرورت ایجاد تحول برکنار نماند. اوج این فرآیند در آستانه انقلاب مشروطه، از نبود دستگاه قضایی قاعده‌مندی حکایت داشت و امید می‌رفت انقلاب مشروطه نقطه پایانی بر این ماجرا باشد. متمم قانون اساسی این خلاء مهم را التیام بخشید؛ اما در عمل، بدون دستاورد مهمی، به طاق نسیان سپرده شد.

شکل‌گیری عدلیه قاعده‌مند در گرو تشکیل دولت مقتدری بود که حاکمیت قانون را در سراسر کشور تسری بخشد؛ ولی وقوع کودتای ۱۲۹۹ ش/۱۹۲۱ م مانع از آن شد و عصر فترت پسامشروطه، اصلاحگران را به سمت دولت متمرکز سوق داد. دولتی که در سایه اقتدارش، اهداف انقلاب مشروطه را میسر کند؛ چون دولت مطلقه قادر نبود حاکمیت قضایی بیگانه را تحمل کند و با نفوس دولت مطلقه سازگار نبود، به لغو کاپیتولاسیون همت گماشت و با این اقدام، موفق شد برنامه‌های اصلاحی خود را با حرکت‌های فراقانونی مانند انحلال عدلیه، در حکم یکی از ارکان تعطیل‌نشده مشروطیت، به انجام برساند.

رضاشاه در جایگاه حامی نوسازی، در این امور شرکت می‌کرد؛ ولی هیچ‌یک از اصلاحات انجام‌شده، ابتکاری از اندیشه او نبود. اصلاحاتی که از آغاز مشروطه به صورت طرح شفاف و در سایه امنیتی که

۴. اعتمادالسلطنه، (۱۳۶۷)، *مرآةالبلدان*، تهران: دانشگاه تهران.
۵. -----، (۱۳۵۷)، *صدرالتواریخ*، به تصحیح محمد مشیری، تهران: روزبهان.
۶. افشار، محمود، (۱۳۵۸)، *سیاست اروپا در ایران*، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
۷. اقبال آشتیانی، عباس، (۱۳۹۲)، *میرزاتقی‌خان امیرکبیر*، تهران: نگاه.
۸. امین الدوله، میرزا علی‌خان، (۱۳۷۰)، *خاطرات سیاسی امین الدوله*، به کوشش حافظ فرمانفرمایان، تهران: امیرکبیر.
۹. باستانی پاریزی، محمدابراهیم، (۱۳۶۱)، *محیط سیاسی و زندگانی مشیرالدوله*، تهران: دنیای کتاب.
۱۰. حقدار، علی‌اصغر، (۱۳۸۳)، *مجلس اول و نهادهای مشروطیت*، تهران: مهرنامگ.
۱۱. خواجه‌نوری، ابراهیم، (۱۳۴۰)، *بازیگران عصر طلایی*، تهران: سازمان کتاب‌های جیبی.
۱۲. دشتی، علی، (۱۳۵۴)، *پنج‌ه‌وی‌نچ*، تهران: امیرکبیر.
۱۳. دنبلی مفتون، عبدالرزاق، (۱۳۵۱)، *مآثرالسلطانیه؛ تاریخ جنگ‌های ایران و روس*، به اهتمام غلامحسین صدری افشار، تهران: ابن‌سینا.
۱۴. زنجانی، شیخ‌ابراهیم، (۱۳۷۹)، *خاطرات شیخ‌ابراهیم*، به اهتمام غلامحسین میرزاصالح، تهران: کویر.
۱۵. سیاح، محمدعلی، (۱۳۵۶)، *خاطرات حاج‌سیاح*، به کوشش حمید سیاح، تهران: امیرکبیر.
۱۶. صدر، محسن، (۱۳۶۴)، *خاطرات صدرا‌اشرف*، تهران: وحید.
۱۷. صدر هاشمی، محمد، (۱۳۶۳)، *تاریخ جراید و مجلات ایران*، ج ۱، اصفهان: کمال.
۱۸. ضیمران، محمد و عبادی شیرین، (۱۳۷۵)،
- سنت و تجدد در حقوق ایران، تهران: کتابخانه گنج دانش.
۱۹. فراهانی، ادیب‌الممالک، (۱۳۷۸)، *دیوان کامل ادیب‌الممالک فراهانی*، تصحیح مجتبی برزآبادی فراهانی، تهران: فردوس.
۲۰. کاشانی، شریف، (۱۳۶۲)، *واقعات اتفاقیه در روزگار*، ج ۲، تهران: تاریخ ایران.
۲۱. کرمانی، ناظم‌الاسلام، (۱۳۷۱)، *تاریخ بیداری ایرانیان*، تهران: امیرکبیر.
۲۲. کسروی، احمد، (۲۵۳۵)، *زندگانی من یا ده سال در عدلیه*، تهران: جار.
۲۳. -----، (۱۳۶۹)، *تاریخ مشروطه ایران*، تهران: امیرکبیر.
۲۴. کهن، گوئل، (۱۳۶۰)، *تاریخ سانسور در مطبوعات ایران*، ج ۲، تهران: آگاه.
۲۵. گمنام، (۱۳۷۴)، *منهاج تمدن و مفتاح ترقی*، به کوشش رسول جعفریان، میراث اسلامی ملل، دفتر، قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
۲۶. *مجموعه مصوبات ادوار اول و دوم قانون‌گذاری مجلس شورای ملی*.
۲۷. مذاکرات مجلس دوره ششم تقنینیه، (۱۳۰۶)، *روزنامه رسمی کشور شاهنشاهی*.
۲۸. مذاکرات مجلس شورای ملی دوره دوم تقنینیه، (۱۳۲۸)، *مجلس شورای ملی*، بخش دوم.
۲۹. مسعودی، عباس، (۱۳۲۹)، *اطلاعات در یک ربع قرن*، تهران: بی‌نا.
۳۰. معتمدالدوله، فرهادمیرزا، (۱۲۹۴)، *هدایة‌السبیل*، تهران: بی‌نا.
۳۱. ملک‌زاده، مهدی، (۱۳۷۳)، *تاریخ انقلاب مشروطیت ایران*، ج ۷، تهران: علمی.
۳۲. میرزاصالح، غلامحسین، (۱۳۸۴)، *مذاکرات مجلس اول؛ توسعه سیاسی ایران در ورطه سیاست*

د. لاتین

49. Banani, Amin, (1961), *The Modernization of Iran 1927-1947*, Stanford university press California.
50. Floor, "Safavid Judicial system", *Studia Iranica*, Tome 29-30, Without date.
51. Nielsen, J.S, (1997), "MAZALIM", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VI, Leiden E.J. Brill.
52. Schacht, J, (1997), "MAHKAMA", *The encyclopaedia of Islam*, New Edition, Vol, VI, Leiden E.J. Brill.
53. Zirinsky, M. (2003), "Reza shah's Abrogation of Capitulations 1927-1928" *The Making of Modern Iran*, Stephanie Cronin (ED.), London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

بین‌الملل، تهران: مازیار.

۳۳. نوری اسفندیاری، فتح‌الله، (بی‌تا)، رستاخیز ایران (مدارک، مقالات و نگارشات خارجی) (۱۲۹۹-۱۳۲۳)، تهران: چاپخانه سازمان برنامه.
۳۴. هدایت، مهدی‌قلی، (۱۳۸۹)، *خطرات و خطرات*، تهران: زوار.

ب. روزنامه

۳۵. روزنامه ایران، شماره‌های ۸۱ و ۲۳۲۲ و ۲۳۲۴ و ۲۳۲۸ و ۲۳۷۳ و ۲۳۸۵ و ۲۳۸۷ و ۲۳۸۸، سال ۱۳۰۵ ش.
۳۶. روزنامه اطلاعات شماره‌های متعدد، سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۸ ش.
۳۷. روزنامه اقدام، شماره‌های ۱۶۹ و ۱۷۰، سال ۱۳۰۵ ش.
۳۸. روزنامه حبل‌المتین، شماره‌های ۱۳ و ۹، سال ۱۳۰۵ ش.
۳۹. روزنامه روح‌القدس، ش ۲۸.
۴۰. روزنامه ستاره ایران، شماره‌های ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۳۴ و ۱۳۵، سال ۱۳۰۵.
۴۱. روزنامه شفق سرخ، شماره‌های ۱۶ و ۶۸۹ و ۶۹۴، سال ۱۳۰۵ ش.
۴۲. روزنامه طوفان، شماره‌های ۱۵ و ۱۶ و ۱۹، سال ۱۳۰۵ ش.
۴۳. روزنامه مجلس، ج ۱، ش ۵۹، ص ۲.
۴۴. روزنامه محاکمات، س ۱، نمره ۲۰ و ۲۱.
۴۵. روزنامه مرد آزاد، ش ۱، دلو ۱۳۰۱ ش.
۴۶. روزنامه وقایع عدلیه، ش ۱، س ۱.

ج. مقاله

۴۷. فروغی، محمدعلی، (۱۳۶۹)، «حقوق در ایران»، *ایران‌شناسی*، س ۲، ش ۲.
۴۸. مهدوی دامغانی، احمد، (۱۳۸۳)، «محاکم قضایی در زمان قاجاربه»، *مجله کانون*، ش ۵۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی